

Зоран Чворовић¹
Правни факултет
Крагујевац
Саша Дубљанин
Филозофски факултет
Одељење за педагогију и андрагогију
Београд

UDK - 347.61/64(495.02)

37.01(495.02)

Прегледни чланак

НВ. LXII 1. 2013.

Примљен: 12. V 2012.

ВИЗАНТИЈСКИ ПОГЛЕД НА ВАСПИТАЊЕ И ОДНОСЕ РОДИТЕЉА И ДЕЦЕ – ПРАВНИ И ПЕДАГОШКИ АСПЕКТ

Апстракт *У раду се с правног и педагошког аспекта анализира схватање васпитања и односа родитеља и деце у Византији. Византија, као наследник и тумач хеленске културе и римског државноправног устројства, истакла је другачије погледе на васпитање, улогу родитеља и положај мајке и деце у породици. Полазиште нових педагошких идеја био је Нови завет, па се може рећи да су оне биле синтеза хеленистичког и хришћанског погледа на породицу и васпитање уопште. Породица у Византији, за разлику од античког света, преузима обавезу васпитања, при чему жена добија најважнију улогу. Првим хришћанским законом – Еклогом, у Византији је правно регулисано васпитање, као и права и обавезе родитеља и деце. У основи правних прописа ове византијске кодификације налазило се хришћанско учење о породици, што се нарочито запажа код оних одредби којима се уређивао положај мајке према деци, положај деце према родитељима и обавеза родитеља да васпитавају своју децу.*

Кључне речи: Византија, васпитање, Еклога, улога родитеља, односи родитеља и деце.

BYZANTINE VIEWS ON UPBRINGING AND PARENTS/ CHILDREN RELATIONS - LEGAL AND PEDAGOGIC ASPECTS

Abstract *The paper analyses legal and pedagogic aspects of views on upbringing and relations between parents and children in Byzantium. Byzantium, as the heir and interpreter of the Hellenic culture and Roman state constitution, promoted different views on upbringing, the role of parents and the position of mother and children in the family. The starting point of new pedagogic ideas was found in the New testament, and it might be said that they were a synthesis of the Hellenistic and Christian views on family and upbringing in general. Family in Byzantium, in difference to the ancient world, assumes the role of the educator, with the woman being in charge. The first Christian Law - Eclogue regulates upbringing legally, including the rights and obligations of parents and children. The legal obligations of this Byzantine codification were based on Christian ideas of the family which is especially evident in the provisions which regulated the position of the mother in relation to children, the position of children in relation to parents, and the obligation of the parents to educate their children.*

Keywords: Byzantium, upbringing, Eclogue, parents' role, relations between parents and children.

¹ zoranrcvorovic@gmail.com

ВИЗАНТИЙСКИЙ ВЗГЛЯД НА ВОСПИТАНИЕ И ОТНОШЕНИЕ РОДИТЕЛЕЙ И ДЕТЕЙ - ПРАВОВОЙ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ

Резюме *В работе с правовой и педагогической точек зрения анализируется понимание воспитания и отношение родителей и детей в Византии, Византия как преемница и толковательница эллинской культуры и римского государственно-правового устройства имела иные взгляды на воспитание, роли родителей и статус матерей и детей в семье, Отправной точкой новых педагогических идей был Новый Завет, так что можно сказать, что эти идеи представляют собой синтез эллинистического и христианского взглядов на семью и воспитание в целом, Семья в Византии, в отличие от древнего мира, берет на себя обязанность воспитания детей, а женщины получают самую важную роль, Первым христианским законом (Эколога) в Византии регулируется воспитание, а также права и обязанности родителей и детей, В основе правового кодекса данного византийского закона находится христианское учение о семье, что особенно очевидно в частях где говорится о положении матери и ее отношении к детям, отношении детей к родителям и обязанности родителей воспитывать своих детей,*

Ключевые слова: *Византия, воспитание, Эколога, роль родителей, отношения родителей и детей*

Увод

У источним провинцијама Римског царства, у I веку н. е. настају прве ранохришћанске заједнице. Са периферије ондашњег хеленистичког света, хришћанске заједнице су се рашириле по целој римској империји. За њих је била карактеристична брига о вредностима личности, а нарочито пажња и брига о васпитању деце и младих оба пола. Хришћани су истакли нове погледе на циљеве, методе и садржај васпитања. Залагали су се за идеју равноправности, одрицали својине и указивали дубоко поштовање према раду. На тај начин су, удаљавајући се од вредности римског друштва, које се сматрале неморалним, изградили нови идеал човека (Пискунов, 1998). У том периоду бурних социјалних превирања, оснивањем Константинопоља најављује се историјски почетак велике империје – Византије.

Када је у време Константина I Великог Миланским едиктом (313. год.) хришћанство од једне *religio illicita* постало од државе призната вера са гарантованом слободом вероисповедања (Elijade, 1991), хришћанским учитељима је било омогућено да у школама са нових позиција предају историју, литературу и филозофију. Нови извор за педагошке идеје пронађен је у Библији. Може се рећи да су те педагошке идеје биле синтеза хеленистичких и новозаветних погледа на васпитање човека, а у основи којих се налазило учење о љубави према свим људима као путу ка спасењу. Основна специфичност византијске педагошке мисли огледа се у стапању и сталном преплитању античких педагошких идеја с представама о васпитању човека мислилаца источне православне цркве. Дуализам византијске педагошке мисли карактеристична је црта њеног хиљадугодишњег развоја. (Пискунов,

1998). Овај дуализам и синтеза нису били необични јер, гледано културно-историјски, Византија је била директан наследник и истовремено тумач хеленске и римске културе. Томе је допринео њен географски положај, на основу којег је она постала значајна спона између култура Европе и Азије. Према схватању неких историчара (Гийу, 2005), за византијско друштво, које је према хришћанском гледишту стремило вечном спасењу, култура је образовање, школовање, васпитање чији је смисао да се формира истинита представа о животу.

Међутим, за разлику од Византије, где је основна улога породице васпитање, полис је у античкој Грчкој био носилац образовања, и то не само у идеализованој представи Платонове државе, већ и у стварности атомизираних грчких држава. Тако за Платонову државу М. Ђурић (1987, стр. 351) каже да *није толико држава закона колико држава одгајања и васпитања*. Како истиче В. Јегер (1991, стр. 53), полис обухвата „све сфере духовног и људског живота и одлучујуће одређује облик његовог изграђивања”. Де Куланж (1998, стр. 270) каже: „Држава је сматрала да њој припада сваки грађанин и душом и телом, па томе доследно хтела је да и тело и душу деце образује тако како би отуда имала што веће користи.”

Спарта је била најдрастичнији пример подржављеног васпитања. О томе Плутарх бележи и следеће: „Васпитање је обухватало и одрасле. Нико није био слободан нити је могао да живи како хоће, него је, као у каквом логору, свако у граду имао строго регулисан начин живота и бављења задацима државе, па је стално био свестан да не припада себи него отаџбини” (Jeger, 1991, стр. 56). Државни надзор над моралом и васпитањем грађана у античким државама изражавао се и кроз постојање посебних органа надлежних за ову област друштвеног живота. У старом Риму то су били цензори, у Спарти педоними и ефори, а у Атини педагози, педотриби и гинекономи (Крашенинкова, Жидков, 2008).

Када упоредимо византијску породицу са римском или грчком, уочљиво је да су за њу карактеристичне снажније унутрашње везе. Док је, на пример, Римљанин, пре свега, био грађанин, члан општине, у Византији је друштвени живот био сведен на минимум, а учешће у политичким процесима заменила су величанствена богослужења која су задовољавала религиозне и естетске потребе појединца. Последица таквих околности је да је у Византији човек био посвећен породици, деци и јачању сродничких веза (Каждан, 2005).

Схватање васпитања у Византији

За византијску књижевност често кажу да је литература без деце (Литварин, 1974), што је можда разлог због кога су историчари отежано

долазили до података о васпитању деце у Византији. Као илустрација може да се издвоји пример Ане Комнин (1083–1153), византијске принцезе и историчара. Наиме, животопис свога оца она почиње од његових младићких дана, јер сматра да је он пре тога био сувише млад да би учинио нешто достојно описивања и да дечје забаве уопште не треба да буду предмет писања (Комнина, 1965). Међутим, то не значи да се у Византији деца није поклањала потребна пажња, напротив, захваљујући другим књижевним и правно-историјским изворима, који су понекад оскудни, ипак се могу донети ваљани и прецизни закључци о форми и садржају васпитања у византијском периоду.

Појава хришћанства утицала је да у Византији, у односу на античко друштво, схватање човека, његове суштине и смисла, добије потпуно другачије обресе, а васпитање општи, хумани и пре свега хришћански карактер. Појединац више није вредео само као јединица друштва коме припада, већ као непоновљива личност чија се вредност потврђује подвигом духовног преображаја природног човека, по мери оснивача Цркве – Христа. Осуђивало се ропство, етички су се превазилазиле разлике између богатих и сиромашних и формирао став да су сви сталези, мушкарци и жене, сви људи уопште, пред Богом једнаки.

Када је реч о браку, у Византији он није био, као у римском друштву, обичан грађански уговор, већ божанска установа, у чијој се основи налазила моногамија. Такође, на жену се не гледа као на робину, већ се она у правима изједначава с мушкарцем. На децу се гледало као на дар Божији и на њих, сем родитеља, нико није могао да полаже право. Убијање деце сматрало се злочином. С обзиром на то да су деца припадала родитељима, прокламовано је начело породичног васпитања (Деспотовић, 1926).

Породичне форме васпитања и образовања деце, као и у грчком и римском друштву, у византијској империји биле су сачуване и даље развијане. За Византинца породица је била мали свет, уређен, логичан и срећан у чијем се центру налази жена, а сваки члан има своју улогу. Муж је учествовао у друштвеном животу, а жена се, заштићена од свих лоших утицаја споља, старала о породици и водила бригу о васпитању деце (Гийу, 2005). Подаци говоре да су византијске породице понекад имале и више чланова и да су могле обухватати више појединачних породица. Наиме, ако су после женидбе младићи остајали да живе с родитељима, такве породице су чиниле и три генерације. Бригу о васпитању деце су тада на себе преузимали најстарији чланови породице.

У народним породицама акценат је био на радном васпитању, почетном хришћанском учењу, преношењу занатских знања с оца на сина и вештине вођења домаћинства са мајке на ћерку. Синови су на тај начин обично наслеђивали очеву професију. У имућнијим породицама, не само дечади,

већ и девојчице овладавале су писменошћу и добијале солидно књижевно образовање (Джуринский, 1998). Наведени податак да су и у породицама сиромашнијих слојева учили своју децу читању и писању, односно да су родитељи поклањали велику пажњу образовању деце, говори о израженој култури породичног васпитања и важној карактеристици византијског начина живота.

У Византији су породица и црква имале обавезу да младе уведу у основе хришћанског учења, али према мишљењу клира, породица је била природна средина где је требало формирати душу детета (Димитријевић, ред. 1998, стр. 15–20, 225–230). Из биографија познатих личности тог времена сазнајемо да су старији чланови породице имали важну улогу у васпитању и упознавању деце с основним поставкама вере, моралних принципа и норми понашања. С друге стране, црква је строго указивала на тај задатак и жестоко осуђивала родитеље који нису испуњавали своје обавезе (Самодурова, 1984).

Породица треба да негује децу, односно мајка је дужна да умирује дете када плаче, да му прича басне или поучне приче и чита делове из Библије. За Византинца је дете било предмет нежности, како за строго свештенство, тако и за саме родитеље. Деца су саветована да се не друже са неваспитаном децом, а посебно се водила брига о девојчицама, при чему је истицана улога оца, с циљем да се васпита идеална супруга за будућег супруга (Гийу, 2005).

Проблем васпитања деце био је предмет интересовања не само у пракси, већ и у теорији. Најпознатији мислиоци и теолози тога времена, поред других значајних филозофских и теолошких проблема, разматрали су и питања циља, садржаја и метода васпитања. Тако епископ Кесарије Кападокијске, Св. Василије Кесаријски (330–379), сматра да је основни метод васпитања самосвест до које се долази удубљивањем у сопствени унутрашњи свет. При томе треба узети у обзир психичка својства васпитаника, повезати веру и самосталну мисаону делатност и спољашњем свету претпоставити манастирске форме образовања човека. Св. Василије посебно издваја интелектуално васпитање. Према његовом мишљењу, све треба да буде предмет анализе, активног мисаоног разматрања, због чега ученик разумом треба да открива одговарајуће подударности и формулише истините појмове. Истовремено, пошто је Бог створио свет, сазнавање спољашњег света јесте пут ка сазнавању Бога. Због тога изучавање светских наука не може бити само себи циљ, већ средство сазнавања реалности – истине. Поред Св. Василија, на формирање православне педагошке мисли огроман утицај извршио је и Св. Јован Златоусти. Он је сматрао да се кроз васпитање треба обратити „образу Божијем“ у човеку, његовој вољи и слободи, његовој самоделатности заснованој на моралности. Такав васпитни приступ, према његовом мишљењу, искључује методе ауторитарног притиска и присиле, већ

примењује методе подстицања, саветовања и предострожности (Пискунов, 1998).

Колики је значај у Византији имало васпитање, говори и податак да је оно и законски било регулисано. Преображај класичног римског права у религиозној атмосфери хришћанства започео је већ са појединим законима Константина Великог. Прву кодификацију коју, према речима енглеског византолога Бјурија, можемо да назовемо „првим хришћанским закоником” (према, Freshfield, 1926, стр. 11), представљала је *Еклога*², коју је 726. године донео византијски цар Лав III. У првом хришћанском законнику – Еклоги, законодавац прописује обавезу васпитавања деце. Обавеза се огледала у две области – надлежност и садржај васпитања. Према Законнику, једино је на родитељима лежала обавеза васпитавања деце (Липшиц, 1965, 98). Овакво схватање било је страно античком свету, који је васпитно-образовну делатност схватао као *par excellence* државну функцију (Ђурић, 1987). Насупрот томе хришћанство је у родитељима видело најприроднијег и најбољег педагога. Светотачка литература назива породицу „тихим пристаништем” у чијој се духовној атмосфери дете најбоље васпитава. Иако добро васпитање уводи “ред и склад у световну, политичку сферу” (Св. Јован Златоусти), његове непосредне плодове кушају родитељи, “јер се свако дрво по роду своме познаје” (Лк. 6, 44) (Пестов, 1998).

Писци Еклогe не само да родитељима налажу обавезу да васпитавају децу, већ одређују и садржину те обавезе: „подижите их у васпитању и науци Господњој” (Липшиц, 1965, стр. 46–47). На овај начин правно се санкционише хришћански систем вредности, дајући му карактер општеобавезног друштвеног идеала. У том систему вредности основна дужност родитеља је да васпитавају своју децу, јер како каже архиепископ константинопољски Св. Јован Златоусти, “они очеви, који се не старају о врлинама и скромности своје деце, гори су од детеубица, јер погубљују душе њихове” (према, Димитријевић, 1998, стр. 17). Такође, он саветује родитељима: „Будите као скулптори и све своје слободно време поклоните обликовању тих чудесних статуа Божијих” (према, Димитријевић, 1998, стр. 230).

² Еклога (Еκλογή, избор) је незваничан, али у правној и историјској науци општеприхваћен назив за кодификацију коју су у првој половини VIII века издали византијски цареви Лав III и његов син Константин V. Име Еклога преузето је из заглавља уводног дела Законика, у коме стоји да су цареви (βασιλέων) Лав и Константин саставили „скраћени“ (ΣΥΝΤΟΜΩΙ) „Избор закона“ (ΕΚΛΟΓΗ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ). У каснијим византијским правним зборницима управо је синтагма „Избор закона“ (ΕΚΛΟΓΗ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ) коришћена за означавање Лавове неименоване кодификације, јер је она, по схватањима византијских законодаваца, најпрецизније одређивала мотиве аутора овог законика – В. Г. Васильевский, Законодательство иконоборцев, Труды IV, Ленинград, 1930, стр. 153 – 157; Е. Э. Липшиц, Право и суд в Византии в IV-VIII вв, Ленинград, 1976, стр. 195; Н. П. Благоев, Еклога, София, Кооперативна печатница „Гутенберг”, 1932, стр. 9-12.

Положај мајке и деце у породици

У Византији девојка се рано удавала и била је у потпуности посвећена своје мужу, према којем се односила с нежношћу и поштовањем. Живела је у дому посвећена домаћим пословима и читању Светог писма, далеко од градских забава и неморала тог времена. Мудра, спокојна и скромна, избегавала је сва дешавања како друштвена, тако и религиозна, која су представљала губљење времена. Примерна жена, како се тада гледало, није тражила друштво с којим нема ништа заједничко и није се препуштала пустим забавама, већ је радила у корист свог домаћинства. Скромност, смирен изглед и достојанствен став за мужа су представљали највеће задовољство, а лепота жене се огледала у њеној разборитости. Према схватању цркве, жена је требало да се угледа на светле примере живота жена приказаних у Библији (Гийу, 2005).

С друге стране, деца су имала обавезу да поштују родитеље и да им помажу. Сматрало се да мудро, паметно, добро васпитано и скромно дете доноси славу својим родитељима, као што неразумно, лоше васпитано и лажљиво дете своје лоше особине преноси своје потомству (Гийу, 2005).

Утицај хришћанства на дефинисање родитељског права не своди се само на библијске цитате, већ се, пре свега, изражава кроз чињеницу да се хришћанско учење о породици налази у основи прописа који су дефинисани Еклогом. То се нарочито запажа код оних одредби којима су се уређивали положај мајке према деци, положај деце према родитељима и обавеза родитеља да васпитавају своју децу.

Узајамна права мајке и деце била су у класичном римском праву скромног обима, јер је когнатском (крвном) сродству придаван мали значај. У браку са манусом, мајка је према деци стицала положај сестре (*loco sororis*), јер се њихов однос темељио на власти *pater familias*, а не на крвнородничкој вези. У браку без мануса, између мајке и деце нису постојала никаква узајамна права, јер је она остајала у агнатском сродству³ са својим оцем (Крашенинкова, Жидков, 2008).

Положај мајке према деци почиње да се мења у доба Царства, када владари низом закона јачају њихове међусобне односе, додељујући им по основу когнатског сродства различита узајамна права (Milaš, 1879). Први хришћански законик „наставља ову тенденцију”, али и у много чему „иде даље од законских решења Јустинијановог права”. У Законику не само да нема помена о било каквим овлашћењима која би проистицала из неприкосновене очинске власти, већ се родитељска „права и обавезе додељују у једнаком степену оцу и мајци” (Васильевский, 1965, стр. 178). Уместо пар-

³ Агнатско сродство се заснивало на заједници живота и рада свих лица која су се налазила под једном очинском влашћу.

цијалних решења рановизантијског законодавства којима су се дерогирала преостала овлашћења римске *patria potestas* (очинска власт), генерално се отац и мајка изједначавају у родитељским правима. Тако, када означава носиоца родитељских права, законодавац или посебно помиње оца и мајку или користи плурални облик именице родитељ (Липшиц, 1965). Осим тога, и сама садржина неких појединих прописа указује на то да су у Еклоги отац и мајка били изједначени у правима и обавезама према деци. Једна од најзначајнијих одлука у животу деце – заснивање брака, није могла да се донесе без сагласности оба родитеља. Према законнику, након смрти оца мајка је постојала једини носилац родитељског права, за разлику од римског права које је игноришући живу мајку одређивало посебног татора малолетној деци. Такође, мајка је имала право да путем усменог или писменог тестаментa одреди старатеља који би се бринуо о малолетној деци и њиховој имовини у случају њене смрти (Благоев, 1932).

Овакве одредбе, које поменути законик „апсолутно удаљавају од античких римских представа о свемоћној власти *pater familiae*”, морају се довести у везу са свеопштом христинијанизацијом која је почев од IV века захватила византијско друштво. Нова вера је потискивала не само државни римски политеизам, већ и установе које је он током времена створио. То се нарочито односило на две класичне установе римског породичног права – *patria potestas* (очинску власт) и агнатско (крвно) сродство. Ове установе су биле правни израз једне религије у центру чијег култа су се налазили кућни богови (лари) и породично огњиште. А управо су *patria potestas* и агнатско сродство довели до свемоћне очинске власти према деци, с једне стране, и правно потпуно немоћног природног мајчиног родитељства, с друге стране. Такви правни односи између родитеља и деце били су, заправо, слика њихових односа у вршењу породичног култа. Наиме, за религију нису биле од значаја крвнородничке везе, већ оне које су обезбеђивале континуитет породичног култа, а то је била веза између *pater familiae* и његове мушке деце. Мајка за живота није могла да врши обредне функције, нити се после смрти сврставала у ред породичних божанстава, па између ње и мушке деце, као будућих кућних првосвештеника, нису постојале никакве везе. Осим тога, код свих народа старог света постојало је раширено веровање да при рођењу производна сила припада искључиво оцу, јер је „отац сам био власник тајанственог начела бића и само он може да распали животну искру” (Де Куланж, 1998, стр. 59–77).

Треба рећи да у историографији постоји спор – једни историчари сматрају да се византијска жена у породици и друштву налазила у подређеном положају, док друга група историчара стоји на становишту да је она уживала далеко веће поштовање и имала много већа права него жена у земљама средњовековног запада (Литаврин, 1974). Међутим, положај византијске

жене не треба процењивати из перспективе модерног друштва и односа који у њему владају, већ у контексту конкретног друштвено-историјског тренутка, а он говори да је у Византији у односу на античка времена жена добила значајнију улогу у породици и друштву. Жене тог времена почињу да узимају учешће у јавном и политичком животу, култури и носе имена својих породица. Такође, жене су могле заслужити одређена звања у цркви⁴, а било је и случајева да су жене фактички и управљале државом, као што је то, на пример, чинила Ана Даласин, мајка Алексеја I (Каждан, 2005). О томе сведочи Ана Комнин, која тврди да је мајка Алексеја I била толико паметна у вођењу послова и толико вешта у вођењу државе, да је могла да влада било којом земљом (Комнина, 1965). Очекивало се да се жена потчињава мужу, али у византијским аристократским породицама муж није могао доминирати над женом ако је она од њега имала познатије и значајније претке. Такође, у богатим породицама, поред мираза који јој је према закону припадао, жена је добијала и наследство (Каплан, 2011). Све су то, поред поменутих правних прописа, биле значајне промене у статусу жене у византијском друштву у односу на антички период.

Промене на пољу религије довеле су до другачије организације у породици и схватања улоге чланова породице. Истовремено, видели смо да је дошло и до законског регулисања права и обавеза родитеља и деце.

Нова улога родитеља у византијској породици

Рушећи кумире старе религије, хришћанство је заменило агнатско сродство когнатским, а породицу засновану на деспотској очинској власти породицом у којој њени чланови из љубави једни другима служе. Иако је муж глава хришћанске породице, он није и једини носилац родитељских права. Док се у паганском свету позив мајке ограничавао углавном на многоплодност, хришћанство је опомињало мајку да неће добити спасење само преко рађања деце, већ ако их буде одгајила „у вјери и љубави и у светињи са честитошћу” (1. Тим. 2.15.). Апостол Павле упозорава и оца и мајку да су подједнако одговорни за подизање и васпитање деце, као што су у истој мери имали права према својој деци (2. Кор. 12, 14). Свети оци ране цркве често упозоравају мајке да није рађање деце оно што их чини мајкама, већ брига, подизање, васпитање и учење деце. Тако Св. Јован Златоусти (2004,

⁴ У раној цркви аналогно чину ђакона за који су се бирали мушкарци, постојао је за жене чин ђаконисе. Оне нису као ђакони вршиле свештенослужитељску службу, већ су се, пре свега, бринуле о болесницима, сиромашнима, удовицама и сирочићима. Једна од основних обавеза ђакониса била је да пре крштења подучава жене истинама хришћанске вере и живота. Отуда су оци Четвртог васељенског сабора прописали да се у чин ђакониса прими жена тек након “марљивога испитања”. Н. Милаш, Правила, књ. I, IV васељ. 15, стр. 364-367.

стр. 239) каже: „Улога мајке није да роди, то је ствар природе. Међутим, задатак мајке јесте њихово васпитање, јер то зависи од добре воље.” Овакав значај мајчиног родитељства проистакао је из улоге коју је жена имала у хришћанској породици, јер док је мушкарац бринуо о издржавању и укупном управљању имовином, мајка се старала о кући и деци.

Мајка је у Византији била нека врста надзорника целокупног унутрашњег породичног живота, не само његове материјалне, већ и духовне стране. Ондашња богословска литература не види у мајци само простог чувара физичког здравља деце, већ пре свега чувара дечјих врлина. Житија светитеља из првих векова хришћанства сведоче о безбројним примерима мајки које су се прославиле кроз подизање и васпитавање своје деце. Чувени незнабожачки ретор из IV века Ливаније, одушевљено узвикујући “Какве су то само жене код Хришћана!”, сведочи о васпитној делатности хришћанских мајки као о новини за коју није знао дотадашњи породични живот (Никћевић, 2001, стр. 174). Промене које су под утицајем хришћанства захватиле византијску породицу одразиле су се и на одредбе о међусобним правима мајке и деце.

Правни положај деце према родитељима почео је да се мења већ за владе првих рановизантијских царева, који укидају многа сурова овлашћења римске *patria potestas*, а нарочито право оца да прода, напусти или заложи своје дете, као и његово право да дете казни смртном казном. Један од првих таквих закона био је и закон цара Константина Великог од 319. године, којим је отац који би убио свог сина кажњаван казном која је погађала оцеубице. Потом је законом царева Валентијана, Теодосија и Аркадија одређено да су деца продата од родитеља слободна без исплаћивања било какве одштете купцу. Најзад су цареви Валентијан и Грацијан забранили продају деце под претњом смртне казне (Milaš, 1879). У Еклоги, као првом хришћанском правном законнику, заокружује се таква законодавна политика и у однос родитеља и деце уграђују се идеје у које су биле потпуно непознате античком свету.

Под утицајем хришћанства родитељско право не јавља се као манифестација власти, већ оно стиче облик родитељске дужности. Да је законодавац у родитељском праву, заправо, видео обавезу конституисану у корист детета, сведочи и одредба која забрањује родитељима да напусте своју малолетну децу (Благоев, 1932). Ова норма Законика изражава основну идеју хришћанског схватања родитељства, по којој су родитељи пред Богом одговорни за своју децу, или како то апостол вели: „Ако ли ко о својима, а особито о домаћима не промишља, одрекао се вере и гори је од неверника” (1. Тим. 5, 8). Отуда хришћанин није могао као римски *pater familias* да напусти своју децу, па чак ни у случају одласка у манастир. Трећи помесни Гангрски сабор је својим 15. правилом санкционисао такво понашање роди-

теља, одређујући казну анатеме свакоме ко „остави дјецу своју и не храни их, и не упућује их колико може у потребитој побожности, него их напушта под изговором вјежбања у добру” (Милаш, Правила, 2004, књ. II, стр. 43).

У схватању људи и кроз правна документа, породица и васпитање у Византији су нераскидиво повезани. Главна обавеза родитеља била је васпитање деце и они су сносили одговорност за њихове грешке, макар оне биле учињене из незнања. Исто тако, сматрало се да онај који много воли добро кажњава, односно владало је мишљење да је од вербалних забрана корисније да родитељ телесно казни дете. Међутим, с обзиром на то да је проишталас из љубави, казна није била манифестација гнева родитеља. Према сведочанствима из тог времена, родитељи су знали бити и веома попустљиви, а да се истовремено не одрекну свог ауторитета (Гийу, 2005).

У римском праву границе очеве дисциплинске власти биле су врло далеке, у најстаријим временима он је имао право живота и смрти над децом (*ius vitae ac necis*). Под утицајем хришћанства, Еклога у дисциплинским овлашћењима не види само право, већ, пре свега, обавезу родитеља да и путем казни утичу на децу да буду „васпитана у Господу” (Липшиц, 1965, стр. 47). О неопходности кажњавања у педагошке сврхе, сведочи Св. Јован Златоусти: „Зато исто као што кад видиш да коњ срља ка провалији, затежеш му на брњици узде и силом га подижеш на задње ноге, а често и удариш, што је, истина, кажњавање, али кажњавање је мајка спасења; исто тако поступај са својом децом, ако греше” (Пестов, 1998, стр. 114). Законодавац границе родитељске власти одређује навођењем речи апостола Павла: „и ви оцеви, не раздражујте дјецу своју” (Липшиц, 1965, стр. 46). Иако писци Законика употребљавају једну доста широку конструкцију, она је у православној педагогији имала врло одређено значење: „ништа не чинити што би децу изазивало на непослушност према вама (родитељима) и на губљење воље за напредовање у добру. Ништа чинити што би децу нагонило да своју нежну и полетну душу троше у раздражењу, у љутини, и тако је огрубљују, осуровљују, освирепљују” (Поповић, 1986, стр. 151). Кажњавање треба да покаже „дубоку љубав која жртвује свој душевни мир ради очишћења грехом запрљане душевне одеће детета”. Свети оци упозоравају родитеље да треба да исправљају децу у духу љубави, кроткости и милосрђа, јер „како може сатана да изгони сатану” (Мк. 3, 23) (Пестов, 1998, стр. 114). И док пагани старог Рима схватају породицу као „високу школу дисциплине” (Eliјade, 1991, стр. 96), хришћани средњовековне Византије у њој виде „малу цркву”, мали манастир. Како каже Тројицки, односи у хришћанској породици требало је да буду уређени по правилима сваког општежића: „послушност у љубави, покајање у љубави, праштање у љубави и подвизавање у љубави” (према Димитријевић, стр. 121).

У хришћанској породици односе родитеља и деце није требало да карактеришу једностране релације власти и потчињености, већ узајамност обавеза. На начелу узајамности били су изграђени и односи родитеља и деце. Не само да су родитељи били дужни да се брину о својој малолетној деци, већ су и деца била обавезна да негују и издржавају своје болесне и остареле родитеље. Законодавац посебно инсистира на обавези деце да негују и чувају душевно оболеле родитеље. Под утицајем 16. правила Гангрског сабора⁵, забрањује се деци да под изговором „побожности” напусте своје онемоћале родитеље (Липшиц, 1965, стр. 55).

Лични и имовински односи родитеља и деце

Први хришћански законик је низом одредби уређивао личне и имовинске односе родитеља и деце. У погледу личних односа, родитељи су, пре свега, били дужни да се старају о животу и здрављу своје деце, да их подижу, чувају и да „имају бригу и управу над њима” све до стицања пунолетства. Родитељи нису смели да напусте своју малолетну децу ни под изговором одласка у манастир. Поред бриге о физичкој егзистенцији деце, родитељи су били дужни да се кроз васпитање старају о њиховом моралном и духовном развоју. Као корелат овим родитељским обавезама, стајала је дужност деце да родитељима „казују свако поштовање и послушност”. Деца нису могла на суду да сведоче против својих родитеља, као што ни родитељи нису могли да сведоче против деце. Законодавац је посебно штитио овлашћења и ауторитет родитеља према малолетној деци у случају смрти једног од супружника. Наиме, малолетна деца нису могла да се „противе” родитељској власти преживеле мајке или оца, већ су им дуговала „пуно поштовања и послушност” (Благоевъ, 1932).

Када су у питању имовински односи, родитељи су у Византији били дужни да издржавају своју малолетну децу, као и да заступају и штите њихове материјалне интересе. Законодавац је посебним мерама штитио интересе деце у случају другог брака преживелог родитеља. Тако се другом брачном другу није могао поклонити део који би био већи од наследног „дела једног детета” (Freshfield, 1926, стр. 77). Такође, жена која је хтела да ступи у други брак морала је да одреди старатеља који би водио рачуна о имовинским интересима малолетне деце. Уколико тако не би поступила,

⁵ Правило 16. Гангрског сабора гласи: „Која се дјеца под изговором побожности уклањају од својих родитеља, особито када православно вјерују, и не одају својим родитељима заслужену част, сматрајући у опће часнијом своју ону побожност, нека су анатема”. Ово саборско правило, као што примећује епископ Милаш, указује да су деца дужна да “свето поштују” своје родитеље без обзира на њихово верско опредељење. Н. Милаш, Правила, књ. II, Гангр. 16, стр. 43-44.

одговарала је својом имовином и имовином другог мужа „за повратак очеве имовине која припада деци” (Freshfield, 1926, стр. 26). С друге стране, пунолетна деца су била дужна да пруже издржавање својим родитељима, уколико ови не би имали довољно средстава за живот. Такође, малолетна деца су имала законску обавезу да остарелим или болесним родитељима обезбеде одговарајућу „негу”. Еклога посебно обавезује децу да материјално, путем давања обезбеђења (*cautionem*), помогну ослобођење родитеља који су пали у заробљеништво (Липшиц, 1965, стр. 55).

Византијски правни прописи о личним и имовинским односима родитеља и деце настали су под директним утицајем догмата и канона хришћанске цркве. То се најпре види по томе што поједине одредбе о правима и дужностима родитеља и деце прате цитати из Светог писма Старог и Новог завета. Тако прописујући обавезу поштовања и послушности према родитељима, законодавац децу опомиње старозаветном заповешћу: „Делом и речју поштуј оца свога и мајку своју, да би стекао благослов, јер очев благослов укрепљује дом дечији, а мајчина клетва подрива његове темеље, јер деца су рођена од родитеља и чиме ће наградити родитеље, ако не тиме” (Благоевъ, 1932, стр. 27). Потом се писци Еклоге позивају на новозаветни ауторитет апостола Павла, који је ову старозаветну заповест потврдио речима: „Дјецо, слушајте своје родитеље у Господу, јер је ово праведно” (Липшиц, 1965, стр. 27). И док код обавеза деце према родитељима библијски наводи само потврђују лаичку норму, дотле се дужност васпитања деце родитељима налаже искључиво кроз апостолску заповест: „А ви родитељи, не раздражујте децу вашу, него их подигните у васпитању и науци Господњој” (Freshfield, 1926, стр. 75). Наређујући удовцу и удовици да не смеју да напусте своју малолетну децу, већ да им је основна дужност да имају „бригу и управу над њима”, аутори Законика се позивају на поуку апостола Павла из Прве посланице Тимотеју: „Удовица која има децу или унучад, нека их најпре научи да свој дом поштују, јер је ово угодно Богу” (Липшиц, 1965, стр. 47).

Позивање на Св. писмо законодавца тога времена давало је државној норми верску санкцију, која је једина могла да спречи да се у пракси тајно крше законом прокламована права. Наиме, у временима када се граница државног надзора поклапала са међом породичног имања и када су односи у породици углавном зависили од савести и моралних назора појединца, односи између родитеља и деце најефикасније су се могли уредити прописима хришћанске вере и унутрашњом дисциплином чланова Цркве (Милаш, Православно црквено право, 2004).

Закључак

Византијска култура се раширила у већини земаља у њеном окружењу, како на исток, тако и на запад. Пропашћу Византије многе њене педагошке идеје наставиле су да живе и уграђене су у темеље европске педагогије. Идеје о слободи личности, равноправности међу људима, значају породице и родитеља у васпитању деце део су византијског наслеђа и могу се препознати у многим савременим педагошким концепцијама. Такође, многа модерна схватања о правима и обавезама родитеља и деце имају своје византијске корене.

Истраживање теорије и праксе византијског васпитања, као и института византијског родитељског права, има велики значај за српску педагошку и правноисторијску науку, јер су етичке и правне норме српског средњовековног друштва и држава биле формиране под непосредним византијским утицајем. То важи и за све народе византијског цивилизацијског круга, а посебно за Русе и Бугаре, код којих је утицај „првог хришћанског законика” – Еклоге, посредством Словенске крмчије, на формирање домаћих прописа о узајамним односима родитеља и деце био пресудан.

Литература

- Благоев, Н. П. (1932): *Еклога*, Софија: Кооперативна печатница „Гутенберг”.
- Васильевский, В. Г. (1930): *Законодательство иконоборцев*, Труды IV, Ленинград: Издательство Академии наук СССР.
- Гийу, А. (2005): *Византијска цивилизација*, Екаторинбург: У – Фактория.
- Де Куланж, Ф. (1998): *Античка држава*, Београд: Издавачка кућа ПЛАТΩ.
- Димитријевић, В. ред. (1998): *Православна ризница о браку и породици*, Београд: Манастир Сланци.
- Джуринский, А. Н. (1998), *История зарубежной педагогики*, Москва: Издательская группа ФОРУМ - ИНФРА – М.
- Деспотовић, П. (1926): *Историска педагогика*, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
- Eljadj, M. (1991): *Istorija verovanja i religijskih ideja*, knjiga II, Beograd: Prosveta.
- Ђурић, М. (1987): *Istorija helenske etike*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Никчевић, Р. ред. (2001): *Жена у Цркви – призвање, дарови и значај жене у Хришћанству*, Цетиње: Светигора.
- Крашенинникова Н. Жидков О. А. ред. (2008): *История государства и права зарубежных стран*, В 2 томах, Том 1, Москва: Издательство „Норма”.
- Jeger, V. (1991): *Paideia – oblikovanje grčkog čoveka*, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada.
- Каждан, А. П. (2005): *Византијска култура (X–XII в.)*, Санкт – Петербург: Алетейя.
- Каплан, М. (2011): *Византија*, Москва: Издательство „Вече”.
- Комнина А. (1965): *Алексиада*, Москва: Издательство „Наука”.

- Липшиц, Э. (1965): *Эклога – византийский законодательный свод VIII века*, Москва: Издательство „Наука”.
- Липшиц, Е. Э. (1976): *Право и суд в Византии в IV-VIII вв*, Ленинград: Издательство „Наука”.
- Литаврин, Г. Г. (1974): *Как жили византийцы*, Москва: Издательство „Наука”.
- Милаш, Н. (2004): *Православно црквено право: по опћим црквено – правним изворима и посебним законским наредбама које важе у појединим законским наредбама које важе у појединим аутокефалним црквама*, Београд, Шибеник: Епархија далматинска.
- Милаш, Н. (2004): *Правила (KANONEΣ) Правила Православне Цркве с тумачењима, књ. I, II*, Београд, Шибеник: Епархија далматинска.
- Милаш, Н. (1879): *Upliv hristijanstva grĉko-rimsko zakonodavstvo*, Spljet: Peĉatnja Ivana Krst. Soregottia.
- Пестов, Н. (1998): *Православно васпитање деце*, Цетиње: Светигора.
- Пискунов, А. И. ред. (1998): *История педагогики, часть I, От зарождения воспитания в первобытном обществе до середины XVII в*. Москва: Творчески центр Сфера.
- Поповић, Ј. (1986): *Тумачење посланице Филипљанима и Колошанима Светог апостола Павла*, Београд: Манастир Ћелије.
- Самодурова, З. Г. (1984): *Школы и образование*, монографија *Култура Византии*, Удальцова, З. В. ред. Москва: Издательство „Наука”.
- Св. Јован Златоусти, (2004): *Златне речи о Богу и људима: избор из писама и беседа*, Београд: Православна мисионарска школа при храму Светог Александра Невског.
- Freshfield, E. H. (1926): *A Manual of Roman Law the Ecloga*, Cambridge: Cambridge University Pres.

Подаци о ауторима:

*Зоран Чворовић, магистар правних наука, асистент на Правном факултету у Крагујевцу, Ул. Јована Цвијића 1, 34000 Крагујевац
ужа научна област: историја државе и права,
zoranrcvorovic@gmail.com*

*Саша Дубљанин, доктор педагошких наука, доцент на Одељењу за педагогију и андрагогију, Филозофски факултет, Београд
ужа научна област: дидактика са методиком,
sdubljan@f.bg.ac.rs*